

20. Ders

Moralite ve Doğru Davranış

24.00: Felsefenin Problemleri

Prof. Sally Haslanger

Kasım 21, 2005

Faydacılık

Hatırlayın: Bir etik teoriden yanıtlanmasını isteyeceğiniz (en az) dört soru vardır:

- i) Hangi hareketler doğru, hangileri yanlıştır? Hangi hareketleri yerine getirmemiz gereklidir? ('gerekli', ahlaksal anlamda gereklilik)
- ii) Belli bir hareketi doğru veya yanlış kılan nedir? Bir hareketin ahlaksal statüsünü tayin eden şey nedir?
- iii) Bir şeyin doğru veya yanlış olduğunu, nasıl biliyoruz?
- iv) Doğru olanı yapmak hususunda, var ise, bizi harekete geçiren şey nedir?

Yukarıda yer alanlar içinde, örneğin (iii) sayılı koşulu yanıtlamak için çeşitli stratejiler mevcuttur. Örneğin, bir kimse, ahlaksal gerçeklerin Tanrı tarafından açıklanmış ve kutsal metinlerde çözülmüş oldukları görüşüne sahip olabilir; ya da, insanların ahlaksal gerçeklere nüfuz etmelerini sağlayan (vicdan gibi) moral yetenekleri olduğu; veya, ahlaksal ilkeleri, düşünce-muhakeme yapısı içinden çıkarabileceğimizi; hatta, (kültürel rölativistlerle bile) kendi kültürümüzün moral kodlarını öğrenerek neyin doğru, neyin yanlış olduğunu bilir duruma geldiğimizi, savunabilir.

John Stuart Mill (ve diğer Faydacılar), başka bir strateji kullanırlar. Bir şeyin kendi özünden ve kendiliğinden, iyi olup olmadığını sorarak başlarlar – belli bir şeyin, bir başka iyi şeye bir vasıta olarak değil, kendiliğinden iyi olmasını araştırır ve sorarlar. Biz bu soruyu, insan arzusunun yapısına bakarak, [iyi bilgilenmiş, bilgi sahibi insanların, en sonunda nasıl bir hareketi amaçladıklarına bakarak] yanıtlarız. Burada temel fikir, bir kere iyi'nin ne olduğunu öğrenince yapılacak şey, bunu azami miktar ve ölçüde geliştirmektir. Faydacıların anlamında iyi şey'in, insanların en sonunda ulaşmak istedikleri gayeleri, hedefleri tarafından saptandığına, kararlaştırıldığına bakarak, (ii) sayılı koşula (da) bir yanıt buluruz. Şüphesiz bu yanıt, bizi (iv) sayılı koşul yönünde, yani, insanı doğru şeyi yapmaya neyin ittiği sorusunun bir yanıtına yöneltir.

Öyle ise, nihai iyi, nedir? İnsan, ister istemez, birkaç rakip yanıt düşünebilir: zevk, arzuların tatmini, mutluluk, gibi. Konu çerçevesinde, zevk'ten kastettiğimiz, yalnız, bir çeşit duygu/duyu sonsuzludur. Örneğin, kendi kendine kaşınma hissi duyunca, sırtınızın (birisi tarafından) kaşınması halinde hissettiğiniz zevk; soğuk bir günde ısınmak; yemek, içmekten duyulan zevk; piyangoyu kazandığınız size söylendiği andaki zevk, gibi, vs.

Bu çeşit duygular, elbette, iyidirler, ancak, insan, hayatında, çok zevke karşın az acı tattığı halde, hayatı istediği gibi olmayabilir. Örnek verirse: tatmin edilmemiş çeşitli arzularımız olabilir: bir müzik aleti çalma arzusu gibi; veya, ikinci bir dil konuşma, veya bir dağa tırmanma; veya, hayatınızı bir gayeye, bir maksada adanmak, gibi. Öyle ise, bunların hepsini içine alacak daha iyi bir yanıt: “arzularınızın tatmini” olacaktır. (Şüphesiz sadece eski arzuların söz etmiyor, sizi, gerçekten tanımlayan, “derin-benliğinizin” onaylamış olduğu, -daha yüksek değerli- arzular'dan söz ediyoruz.).

“Derin” arzuların tatmini bile, her şeye rağmen, tatmin edici bir yanıt değildir. Çünkü, hayatı ve yaşamayı değerli kılan, yapılması gereken o kadar çok şey vardır ki, sizin herhangi arzuunuza kesin tekabül etmez. Belki, hayatın sizin için ne kadar iyi olabileceğini takdir edecek psikolojik nüfuza sahip değildiniz; örneğin: kendiniz'den daha hoşnut olsanız; veya, şansları, fırsatları daha fazla, daha iyi değerlendirseydiniz; ya da, belli faaliyet ve meşguliyetlerden, daha çok, daha fazla, haz alsanız...

Eğer mevcut, güncel arzularımızın tatmininden ibaret değil ise, insanın mutluluğunu neyin oluşturduğunu nasıl tespit edeceğiz? J.S.Mill, “daha fazla/daha yüksek zevk testi”ni öneriyor, ve şu sözleri ekliyor:

“İki zevkten, bu her ikisini denememiş kimselerin hepsinin, veya hepsine yakın kısmının, her türlü zorunluluk dışında, tercih ettiği bir tanesi var ise, daha fazla, daha çok zevk veren: işte O'dur, o şey'dir.” (598)

Mill'in kastettiği anlamda “Mutluluk”, bunların zevkleri mi, kişinin arzularının yanıtı mı, olmalarından yalın olarak, (o) insanın yaşamının, varlığının tüm veçheleri içinde yer alması ve doldurmasıdır. Mutlu insan, başarılar kaydeden, hayatı derin tatminler ile dolu, insan olarak, bizi en iyi hissettiren şeylere sahip olan bir kimsedir.

Bu tip mutluluğun, iyi-hisler hissetmenin, konuştuğumuz anlamda, ‘kendiliğinden iyi’ olduğunu varsayın. O takdirde, ne kadar fazla mutluluk olursa, o derece daha iyi, görünecektir – eğer mutlu olmam benim için iyi ise, ben mutluysam, ve diğerleri de mutlu iseler, daha iyidir; diğer bir husus, mutluluk gerçekten önemli olan şey ise, iyi olan şeyi geliştirmek için, sadece, en yüksek sayıda mutluluk yaratmayı hedef almalıyız. Kendi mutluluğumuz, ya da bizim mutlu olmamız, şüphesiz, iyi bir şeydir; ama, bir başka insanın mutluluğundan daha değerli, daha üstün (bir şey) değildir. Gerçekten, değerli olan, mutlu olanların toplam sayısı, bu sayının ne olduğudur. Bu düşünce tarzı

çerçevesinde düşünmek, bizi, “Faydacılık” veya “En Büyük Mutluluk” prensibine ulaştırır. O prensip de diyor ki:

“...eylemler mutluluğu arttırıyorlarsa, doğru oranda, aksine neden oluyorlarsa, yanlış orandadırlar.” (597)

Veya günümüz ahlak teorisyenlerinin söylediği gibi:

Daima, mutluluğu en maksimum düzeye çıkaracak şekilde hareket etmelisiniz, yani, doğru hareket, toplam olarak (ve toplum için) en yüksek miktar ve çapta mutluluk yaratandır.

Veya, günümüz ahlak kuramcılarının da söyledikleri gibi :

Daima, mutluluğu mutlaka maksimum düzeye çıkaracak şekilde hareket etmelisiniz; başka bir deyişle: doğru hareket, başkaları dahil, toplam olarak, topluma en büyük çapta mutluluk sağlayan harekettir.

Ancak, en büyük çapta iyiliğin en büyük olduğu fikrinin, bütün faydacılar tarafından paylaşılmadığını, bilmelisiniz. Mesela, Hedonistik Toplumsalacılar, zevkin en büyük, en iyi şey olduğuna inanırlar. Siz de aynı eğilimde iseniz, buradaki “zevk” kelimesini “iyi”nin yerine yerleştirebilirsiniz. Mill’in Faydacılık görüşü, Eudaimonistik görüşü, “Eudaimonistik/Mutlulukçu Faydacılık” olarak da bilinir. Faydacılığın bir başka ve güncel versiyonu da şöyle diyor:

Daima, sosyal yararlılığı mutlaka azami ölçüye çıkaracak şekilde hareket etmelisiniz; “sosyal yararlılık”, genel (toplumsal) refahın, diğer adıdır. (*)

Pek çok kimse için, bu prensip, tamamen açıktır – eğer gerçekten neyin iyi olduğunu tanıyabilir ve tanımlayabilirsek, o takdirde yapmamız gereken şey, onu, doruk noktasına çıkarmaktır. Eğer yapabileceğimiz her şey, sadece mutluluk hasil ettiği takdirde ve sürece “iyi” ise, o takdirde, hareketlerimizi daima bu standarda göre yargılamalıyız.

Sorular:

1. *Belli bir durumda, en fazla mutluluğu neyin getireceğini, nasıl biliriz?* Pek çok kere hiç bilemeyiz. Mill’e göre ise, alışlagelmiş ahlak kurallarımız, bu konuda, kaba bir rehberlik yapar; örnek ile açıklarsak: verdiğimiz sözü tutmak; yalan söylememek; görevinizi yapmanız; iyi bir olasılıkla, en büyük mutluluğu sağlayacaktır. Şüphesiz, hiçbir garantisi yoktur. Ve özellikle, hareket etmeden önce normal olarak ve peşinen, iyi şeyin olmayacağını tespit ediyor isek, o takdirde, ahlak kuralını takip etmemeliyiz.

(*) Gilbert Harman. “Utilitarianism” in the Nature of Morality (New York: Oxford Univ. Press. 1977). p. 152.

2. *Bireylerin mutluluğunu nicelik olarak ifade edebildiğinizi varsayalım; genel refahı ne şekilde hesaplamalıyız?* Sadece miktarları birbirine eklemek ve toplamak, doğru bir yol gözükmemektedir; çünkü bu halde, mutlu olacakların sayılarını arttırmak için mevcut nüfusun artırılması gibi, ahlaki bir zorunluluk da ortaya çıkabilecektir. Ya da mutsuzların sayılarını azaltmak için, bu sefer nüfusun belli bir kısmının eliminasyonu yolu doğabilecektir. Makul olarak, “ortalama-mutluluğu” azami noktasına çıkarmayı hedef, amaç edinmeliyiz. Ancak, bu takdirde de, kronik olarak hayatlarından memnun olmayanların, saf-dışı edilmeleri, bütünün ortalamasını yükseltmez mi? Öyle ise, “Faydacı Görüş” açısından, böyle bir şeyi yapmanın, yanlış tarafı nedir?

Bu sorular, aslında buzulun (sadece) görünen kısmıdır; çünkü, Faydacılık, tatbikatta, alışlagelmiş ahlaksal yargılarımızla, gerçekten, oldukça sistematik çatışmalar çıkarmaktadır. Acaba, bunlara Faydacılar, ne gibi yanıtlar vermektedirler?

Faydacılık alışlagelmiş ahlaksal ilkelerin zıddına gider: Belli sınırlar içinde kalarak düşündüğümüzde, bir kimsenin verdiği sözü tutması, (tutmaması daha iyi sonuçlar doğurabilecek olsa dahi) zorunludur. Siz’den, ödeme vaadi ile 10\$ borç aldığımı varsayın. Bu arada, ailenizin size 200\$ verdiğini düşünün. Bu durumda, sizin için artık 10\$ in değeri kalmamıştır bile. Ödemeli miyim? Faydacı, muhtemelen: Hayır diyecektir. Eğer 10\$ ı da elimde tutabilirsem, daha mutlu olacağım, bu takdirde, sözümü tutmayarak, mutluluğumu maksimize edebilirim.

Yanıt: Böyle bir davranışın, göz önünde tutulması gereken daha fazla başka etkileri de vardır. Örneğin, beklentilerinizi doğrudan etkileyecek, hayal kırıklığı yaratacak, beni insanların nazarında güvenilmez duruma düşürecek nezakette; ve ayrıca, sözünü-tutma kurumunu zayıflatıcı, dolaylı etkileri de olacaktır. Dolaylı etkileri düşünüldüğünde, hesap-kitap, borcun iadesinden yana çıkıyor.

Ya, ölüm-döşeginde verilen sözler’in, özellikle tutulması gerektiği fikrine ne demeli? Birinin, servetinin, kedisinin boynuna pırlantalarla bezenmiş bir kolyeye harcanması konusunda bana söz verdirttiğini varsayalım. Eğer bu sözü tutmazsam, kimse hakkımda düş kırıklığına uğramayacak; kimse, güvenilmez biri olduğu mu, düşünmeyecek; söz-tutma kurumu sarsıntı geçirmeyecek ise, dolaylı tesirleri, hiçe indirilmiş olacaktır. Ama söz vermişim; bu sözü, hala tutmam gerekmez mi?

Yanıt: Daha fazla düşünüldüğünde, Faydacıların yanıtı doğrudur: ‘ölüm döşegi’ başında verilen sözü dikkate almayıp, kediye kolye için miras bırakılan parayı, açlıkla mücadele için harcamalısınız. Ancak unutmayın: bu yanıt ne yapmanızın doğru olacağına ilişkin olup, ‘moral değerlendirme’ halindeki doğru yanıt değildir. Başkalarını “övme” veya “yerme” pratiklerimizin de Faydacılığın değerlendirmelerine tabi tutulması gerekir. Belki bütünüyle ele alındığında:

sözünü tutanları övmeli; verdiği sözü bozanları da, neticesi ne olursa olsun, yermeliyiz. Örneğin, bir sözü tutmamanın, daima daha kötü olduğu; istisnaları önceden tanımlamanın, çok güç olduğu, ileri sürülebilir. Eğer istisnaları da kural içine dahil eder, yazarsanız, insanlar bu kuralı fazla ciddiye almayacaklardır. Unutmayın: Faydacıların moral/ahlak değerlendirmesi için başvurdukları, iki kriterleri vardır :

- Eğer X hareketi, mutluluğu/yararlılığı maksimize ediyor ise, 'doğrudur'.
- Eğer X hareketinin övülmesi, X gibi övülen hareketler, yararlılığı azami ölçüde arttırıyor ise, X hareketi övülmeye değerdir.

Öyle ise, Faydacı, ölüm-döşeği başında verilmiş olan sözün daha iyi toplumsal bir maksadı gerçekleştirmek için tutulmamasını, "doğru" olarak niteler ama, "övmeye değer" değil; "yermeye değer", bulabilir.

Faydacılık normal ahlaksal farklılıkları tanımaz: Bir insana zarar vermek ile, yardım etmede başarısızlığa uğramak arasında önemli fark olduğunu düşünürüz. Örneğin bir doktor, beş insanı kurtarmak için, bir tanesini gözden çıkarmalı mıdır? Bir insan, 20 insanı serbest bırakmak için, bir masum insanı öldürmeye niyet edebilmeli midir? Genel olarak, birine (doğrudan) zarar vermek, yardımda başarısızlığa uğramanın sonucu, (dolaylı olarak) zarar vermektir, [verilecek zararın önceden tahmini belirgin olduğu için] daha kötü karşılanmaktadır. Öyle ise, bir Faydacı için, insanları, birbirlerine zarar vermelerini önlemeye ağırlık vererek eğitmek, "iyiyi ve iyiliği geliştirmek"ten daha fazla anlam taşır, daha fazla anlam kazanır. Kısaca ifade etmek gerekirse: beş kişiyi kurtarmak için, diğer bir kişiyi öldürmenin yanlış olacağı konusundaki iç-sezгимiz, doğru bir seçenektir: çünkü, en büyük mutluluğu geliştirme eğilimlidir; buna yöneliktir. Böyle olsa bile, özel bir durumda, beş kişiyi kurtarmak için bir kişiyi öldürmek, "doğru" olabilir; çünkü, (böyle hareket etmek), bütünü içinde en büyük mutluluğu yaratacaktır.

Faydacılık "çok" soru soruyor: Eğer hareketlerimizin 'doğru' sayılmaları için, mutluluğu maksimize etmeleri gerekli ise, o zaman, (en azından, pek çoğumuz genellikle) hiç doğru şey yapmıyoruz, demektir; kriter: 'daha fazla sosyal çapta düşünmek' olunca, gerçekte yaptığımızdan ya da yapmayı düşündüğümüzden daha fazla, daha büyük yarar sağlayacak, daima pek çok şey vardır ve de olacaktır. Öte yandan, "hiç doğru şey yapmıyoruz" diyen bir ahlaksal-görüş de, doğru bir görüş olamaz.

Yanıt: Faydacı diyebilir ki:

Belki hiç doğru şey yapmıyoruz, ama bundan dolayı bizi yermeniz, bir anlam ifade etmiyor.

Tekrar: Doğru/yanlış'ı, övgüye/yeme'ye değerden ayırın; insanları, bulmalarını, ya da karşılaşmalarını güç veya olanaksız ideallerden yoksun oldukları, ya da

kaldıkları için yermek, bir anlam ifade etmez. Övgü ve yermeyi, sadece düzeltilmesi olağan şeyler, ve pratiğimizin bir farklılık yaratacağı zaman ve yerde yapın. (En fazlasını beklemek/ümit etmek, bir farklılık değil mi? fark etmiyor mu?)

Faydacılık, “çok az” soruyor: Faydacı, yapılan hareketleri, gerçek sonuçlarına dayanarak değerlendirir. Ancak, iç-sezgi, hareketten önceki faktörlerin aynı derecede önemli olduğunu söylemektedir: özellikle, bir insanın o şekilde hareket etmesinin motivasyonu, hareketin, içinde-yöneltildiği-ruh’tur; gerisinin iyi veya kötü olması, şans meselesidir. Bazı ahlak kuramcıları, içten verilen kararın en önemli şey olduğunu söylemektedirler; geri kalan şeyin iyi veya kötü, (bir) şans-meselesi olduğunu biliyoruz.

Yanıt: Mill, karşımızda bulunan işlem/hareket ile, onu uygulamış olan kişi hakkındaki değerlendirmelerimizi birbirinden ayırt etmemiz gerektiğine işaret ile, iyi bir insanın, kötü; kötü bir insanın da (pekala) iyi hareketler/işler yapmış olabileceğini belirtmektedir. Yapılan veya yapılmış bir iş üzerindeki değerlendirmede, önemli olan, ‘genel refahı arttırmak’ olduğundan, önemli olan, hareketin bunu sağlayıp, sağlamadığıdır. Bireyler üzerindeki değerlendirmede de, o kişilerin karakteri, yani, “hakim olan eğilimi”nin iyi veya kötü bir davranış sergileyip, sergilemeyeceğidir. (704)

Faydacılık kendini-yitiriyor mu?: Faydacılık, iç-sezgilerin “doğru” olmamakla birlikte, insanların buna sahip olmalarının ‘iyi bir şey’ olduğunu söyleyerek, her fırsatta, alışlagelmiş ahlaksal sezgi ile, kendini köşeye sıkıştırmaktadır; ‘iyi bir şey’, şüphesiz, *Faydacılık* açısından.

Ancak, bir kimse, şüphesiz aynı stratejiyi Faydacılığa da karşı çevirip, kullanabilir. (İç-sezgi’ye sahip olma) herkesin Faydacılığı kabul etmesi için, herkesin mutluluğunu doruğa çıkaracak mıdır? Yoksa, bunun yerine, farklı bir ahlaksal kuram kabul etmemiz, daha mı iyi olacaktır? Bu bir problem mi?

Daha Geniş Sorular:

1. En iyi ahlaksal kuramın hangisi olduğunu nasıl bulup karara varacağız? Teori, iç-sezimize hitap ederse, neyin doğru, neyin yanlış olduğu konusunda tatmin mi olmalıyız?
2. Faydacılığı uygulamak, hareketlerimizin sonuçlarını bilmemizi gerektiriyor ise, bir şeyin sonucundan önceden hiç emin olamadığımız zaman, faydacılığın, bize (her zaman) iyi bir rehber olmadığı (da), (rahatlıkla) ileri sürülebilecektir. Bir moral teori için, hareketler için güvenilebilir bir rehber temin etmek, ne kadar önemlidir?
3. Faydacılık, bir kimsenin kendi yararına karşı hareket etmesini gerektiriyor ise, bu amaçla, Faydacılığa göre hareket etmesini motive edecek şey nedir?

(Elden dağıtılan belgenin baş kısmında yer verilmiş olan 4. soruya bakınız.)